

Т.І. ТАРАХОНІЧ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЇ ПРАВА В АСПЕКТІ
ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ**

Исследуется понятие «действие права», определяются его структурные элементы и соотношение с другими правовыми категориями.

Ключевые слова: *действие права, правовая реальность, правовая действительность, правовая система*

Author has analyzed the notion of action of law, as well as defined essential structural elements, correlations with other legal categories.

Key words: *action of law, legal reality, legal norms, legal system.*

Реалії сьогодення доводять, що ті зміни, які відбуваються в розвитку суспільних відносин, особливо системного характеру, вимагають сучасного науково обґрунтованого теоретичного підґрунтя та активізації досліджень в сфері дії права.

Категорія «дія права» відображає всі можливі форми та сфери прояву права, характеризує його в процесі формування, сприйняття його індивідуальною та масовою свідомістю та в процесі його реалізації в практичній діяльності суб'єктів. Дана категорія дозволяє визначити ті засоби та механізми, за допомогою яких впорядковується поведінка та діяльність суб'єктів, та використати їх в практичній діяльності суб'єктів права з метою досягнення фактичного результату. Зазначене свідчить про актуальність та необхідність дослідження теоретичних аспектів дії права, що обумовлено потребою поглибити наукові доробки щодо даної проблеми, виявити та запропонувати напрями вирішення існуючих проблем в цій сфері.

Проблематиці теоретичних аспектів дії права присвячені окремі дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: В.І. Гойман, Д.А. Керимова, Л.А. Луць, В. В. Лазарева, О.В. Малько, В.С. Нерсесянца, Н.М. Оніщенко, О.В. Полякова, М.М. Рассолова тощо.

Завданням цієї публікації є визначення поняття «дія права», його структурних елементів та співвідношення із суміжними правовими категоріями.

В юридичній літературі підкреслюється, що дія права – це його здатність в певному середовищі здійснювати ідейно-мотиваційний вплив на особу чи групу

осіб та як наслідок цього забезпечувати, відповідно до своїх цілей, принципів та приписів правомірний характер людської діяльності та вчинків¹.

В.С. Нерсесянц зазначає, що дія права – це сукупність всіх форм прояву його юридичної сили. Це дає йому можливість виділити такі форми (стадії) правової регуляції як абстрактна та конкретна, тобто право в статичі та право в динаміці. Ці форми мають єдиний механізм правового регулювання у вигляді юридико-логічної конструкції норми права. Абстрактний правовий зміст трьох системних елементів норми (гіпотези, диспозиції та санкції) повинен бути адекватним чином конкретизовано відповідно до даного, визначеного випадку дії права.

Грунтовний аналіз поняття «дія права» дає В.І. Гойман в його монографічному дослідженні «Дія права (методологічний аналіз)», який розглядає даний феномен у його співвідношенні із суміжними поняттями. Вчений визначає дію права як обумовлену соціально-економічними умовами, потребами, інтересами суб'єктів властивість (здатність) права у певному середовищі здійснювати інформаційний та ціннісно-мотиваційний вплив на особу, спільність людей і внаслідок цього забезпечувати відповідно до цілей, принципів та приписів права правомірний характер їх діяльності та вчинків, досягнення цивілізованими засобами фактичних результатів і на цій основі сприяти утвердженню реального панування права у суспільних відносинах².

На думку вченого, зміст дії права включає такі компоненти: правовий вплив, сприйняття права, правова дія (соціально-правова активність), правовий порядок.

Правовий вплив В.І. Гойман розглядає у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні правовий вплив являє собою спеціально-юридичний та загально-ідеологічний вплив права на поведінку людей з метою встановлення правового режиму їх функціонування, забезпечення правомірного характеру здійснюваної ними діяльності, пов'язаної із задоволенням як приватних, так і суспільних інтересів. У широкому розумінні категорія «правовий вплив» охоплює своїм змістом як сукупність офіційно визнаних спеціально-юридичних засобів правової регуляції, так і ті соціальні (неюридичні) джерела, які породжують у соціальних суб'єктів потреби вступати у соціально-правове спілкування, здійснювати так звані фактичні чи об'єктивні дії на підставі яких виникають об'єктивні правовідносини.

Сприйняття права – це та стадія його дії, яка пов'язана з відображенням в психіці окремої людини, в суспільній свідомості впливу юридичної практики, принципів, приписів права та формування внаслідок цього відношення до права, готовність до соціально-правового спілкування.

Правова дія у даному контексті розглядається як акт поведінки в сфері дії права, що може включати пасивне діяння (правомірна бездіяльність), безпосередньо правові дії та дії, що набувають характеру правової діяльності.

Правовий порядок характеризується як стан урегульованості (упорядкованості) суспільних відносин³.

У юридичній літературі підкреслюється, що дія права – це його здатність в певному середовищі здійснювати ідейно – мотиваційний вплив на особу чи групу осіб та як наслідок цього, забезпечувати, відповідно до своїх цілей, принципів та приписів правомірний характер людської діяльності та вчинків⁴.

М.М. Рассолов характеризує дію права виходячи із концепції діяльності в сфері права та розуміє зазначену категорію як різносторонній регулятивний вплив на суспільні відносини в межах території держави, певного часу та кола суб'єктів. Даний підхід дає можливість науковцю розглянути зазначену категорію

як відносно самостійний вид соціальної діяльності та надати зазначеній категорії політико-правового характеру, оскільки по змісту дія права буде спрямована на організацію правової діяльності, а по формі носити політичний характер, оскільки здійснюватиметься різними суб'єктами суспільних відносин, що мають державно-владні повноваження⁵.

Категорія «дія права» більш ґрунтовно розкривається через суміжні наукові дефініції, під якими Н.М. Оніщенко розуміє сформульовані вченими – юристами теоретичні судження, що розкривають зміст, обсяг будь-яких понять та юридичних явищ (процесів, станів), є складовою наукової правосвідомості, виражаються зовні текстואльно, не є обов'язковими для суб'єктів права і виступають як науково обґрунтовані орієнтири та аргументи у теоретичній діяльності та правотворчій, правореалізаційній, інтерпретаційній та правосистематизуючій практиці⁶.

Саме наукові дефініції обумовлюють світоглядний аспект юридичної науки, надають можливість більш ґлибше зрозуміти різноманітні сторони об'єктів, процесів та явища правової дійсності.

Враховуючи вищезазначене, спробуємо охарактеризувати основні доктринальні дефініції, які мають те чи інше відношення до досліджуваної проблеми.

Насамперед слід визначитись з таким поняттям, як «правова дійсність».

У філософській літературі дійсність розглядається як об'єктивний світ, який реалізує свої тенденції, закони, тобто як буття в його саморозвитку, і разом з тим як об'єкт і результат людської практики⁷.

У науковій літературі підкреслюється, що правова дійсність – це правове буття в його саморозвитку, в дії, тобто правова реальність, яка реалізує свій потенціал на основі об'єктивних законів розвитку, а саме: як актуально наявне буття, яке реалізує певні історичні можливості⁸.

Л.А. Луць зазначає, що правова дійсність фіксує не тільки сутність правових явищ, а й несуттєві сторони її буття, охоплює процеси їх становлення, руху, розвитку тощо⁹.

Саме в правовій дійсності категорія «дія права» відображає всі можливі форми та сфери прояву права, характеризує його в процесі формування, сприйняття його індивідуальною та масовою свідомістю та в процесі його реалізації в практичній діяльності суб'єктів. Дана категорія дозволяє визначити ті засоби та механізми, за допомогою яких впорядковується поведінка та діяльність суб'єктів та використати їх в практичній діяльності суб'єктів права з метою досягнення фактичного результату.

Варто погодитись з точкою зору В.М. Селіванова, що дослідження правової дійсності, дії права слід здійснювати крізь призму закономірностей буття людини в цій дійсності і внутрішньої взаємодії цієї дійсності з людиною, де держава, юридичні інститути, законодавство тощо мають розглядатися насамперед як засоби утвердження і забезпечення законних інтересів, прав і свобод людини у суспільстві¹⁰.

Зауважимо, що категорія «правова дійсність» характеризується саме через закономірності буття людини в соціальному просторі та взаємодію з ним.

Категорія «закономірність» розглядається через зв'язки, які виникають між явищами та процесами. П.М. Рабінович зазначає, що закономірності – це об'єктивні, необхідні, суттєві й для певних умов сталі взаємозв'язки державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами, які (взаємозв'язки) безпосередньо зумовлюють якісну визначеність цих явищ, що ви-

являється в їх юридичних властивостях. Цей зв'язок юридично опосередковує соціальну детермінованість, структуру, функціонування й розвиток та соціальну впливовість, дієвість державно-правових явищ¹¹.

С.М. Легуша зазначає, що правовий зв'язок – складна юридична категорія, яка характеризує закріплені в нормах і принципах права загальний характер взаємозв'язку суб'єктів права, знання ними вимог правових норм, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків і передбачає абстрактну модель майбутньої поведінки суб'єктів¹².

Характеризуючи закономірності, С.О. Комаров також підкреслює, що їх зміст розкривається через зв'язки, взаємодії між явищами та процесами, які мають місце в об'єктивній реальності. Для них характерні певні особливості, а саме: це причинно-наслідкова залежність одних явищ (процесів) від інших; ці зв'язки об'єктивні, такі, що існують незалежно від волі та свідомості людей; зв'язки необхідні, ті, що склалися неминуче і не можуть не виникати; зв'язки загальні, які характеризують дані явища (процеси) в суттєвих (основних) рисах, поширені у різні епохи, у різних країнах і у різних народів та характеризують дані явища (процеси) через суттєві (основні) ознаки; зв'язки стійкі, ті, що існують невизначено тривалий час, а отже, і не можуть зникнути під дією інших явищ (процесів), які так чи інакше пов'язані (взаємодіють)¹³.

Категорія «правова дійсність» близька за своїм змістом до таких суміжних категорій як «правове життя», «правова реальність», «правова система» тощо.

Життя – це категорія руху матерії, яка застосовується відносно соціальної сфери. Тобто специфічна форма організації, що пов'язана з особливим видом соціальної діяльності, соціальної форми руху матерії¹⁴.

Правове життя – це особливий різновид соціального життя, що являє собою єдність та взаємодію позитивних та негативних юридичних основ, що характеризують специфіку та рівень правового розвитку даного суспільства, а також відношення суб'єкта до права та ступінь задоволення їх інтересів¹⁵.

У цьому контексті цікавою є думка, що правове життя – це сукупність всіх форм юридичного буття суспільства, а не система, оскільки вона містить і неупорядковані процеси, і певні випадкові чинники тощо¹⁶.

Враховуючи, що правове життя містить комплекс всіх правових явищ, що передбачає як позитивні, так і негативні складові, зміст дії права включаючи такі компоненти, як: правовий вплив, сприйняття права, правова дія (соціально-правова активність), правовий порядок, можна аналізувати в контексті зазначеної категорії.

Але правове життя не є системним явищем, оскільки, як зазначають С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров, основними категоріями, які застосовуються в системному дослідженні є: елемент, частина, ціле; внутрішнє та зовнішнє; аналіз та синтез; статика та динаміка; склад та структура; зв'язки та відносини; властивості тощо¹⁷.

Л.А. Луць вважає, що немає підстав виділяти окремо категорію «правове життя» в сенсі процесів правової дійсності, оскільки правова дійсність – це не тільки певні правові явища, а і процеси їх взаємодії, впливу, розвитку тощо¹⁸.

Категорія «дія права» може бути охарактеризована в контексті правової реальності. Оскільки, реальність – це сукупність всього існуючого. Вона відображає матеріальну субстанцію, яка є джерелом виникнення нових форм існування¹⁹.

Правова реальність характеризується як сукупність усіх без винятку феноменів права, що перебувають у соціальному просторі цивілізації²⁰.

У юридичній літературі зазначається, що правова реальність як категорія філософії права сформувалася на основі методу філософської рефлексії. Даний факт зумовлюється тим, що правова реальність – це світ права, в якому вона функціонує, один із способів її буття. Дане твердження дало можливість підкреслити, що структурними елементами правової реальності є не правові інститути, а правові феномени (світ значень)²¹.

Проведені дослідження дозволили охарактеризувати правову реальність саме через правові феномени (значення) та виділити методологічні підходи, способи осмислення правової реальності, які характеризують її з різних сторін, а саме: правовий позитивізм, який характеризує зовнішній аспект правової реальності через сукупність правових норм, забезпечених примусовою силою держави; правовий об'єктивізм акцентує увагу на соціальній обумовленості права, його укоріненості в житті; правовий суб'єктивізм, в основу якого покладено класичні концепції природного права та характеризує ідейно – моральну сторону права, акцентує увагу на ідеї права, що розкривається у свідомості суб'єкта; правова інтерсуб'єктивність, або неklasичні концепції природного права, які виявляються в процесі взаємодії суб'єктів, їх комунікації та інтерпретації інших підходів чи позицій²².

Важливе місце в процесі пізнання дії права належить правовій системі та її складовим елементам.

О.В. Поляков розмежовує такі категорії, як правова система та правова дійсність. Під правовою дійсністю він розуміє інтерсуб'єкту соціальну дійсність, обумовлену не тільки дією права, а і дією інших явищ, пов'язаних з правом (наприклад: правова патологія у вигляді правопорушень). Правову систему, науковець розглядає як явище, інтелектуально виділене з правової дійсності, яке включає тільки ті правові феномени, які безпосередньо взаємодіють із соціальним суб'єктом (суспільством), забезпечуючи можливість соціальної об'єктивності, інтерналізації (включаючи легітимацію) правових текстів конкретного суспільства. Таким чином, правова система структурно представлена у вигляді правових текстів (розрізняються первинні правові тексти у вигляді правових звичаїв, судових прецедентів, законів та вторинні тексти, які сформувалися в процесі реалізації прав та обов'язків суб'єктів), засобів правової легітимації (в тому числі суспільна правосвідомість) та власне право (система права)²³.

Деяко іншу позицію займає Л.А. Луць, вважаючи правову систему як сторону правової дійсності, в якій виявляються не випадкові, а необхідні властивості суб'єктів та зв'язки між ними, що сприяє стійкості та цілісності правової дійсності, незважаючи на багатогранність правових явищ та динамічність процесів у ній²⁴.

На нашу думку, правова система – це багатогранний комплекс взаємопов'язаних правових засобів та явищ, створених з метою регулювання суспільних відносин. Вона є системним, інтегративним поняттям, а тому тісно пов'язана з правовою реальністю, яка характеризується саме через правові феномени. Правова система набуває не тільки тих ознак, які притаманні будь-якій системі, а саме: єдність, цілісність, взаємозв'язок її елементів тощо, а і має свої власні ознаки.

На думку Н.М. Оніщенко, цілісність правової системи розглядається в єдності всіх її компонентів, що являє собою не механічну суму складових, а нову соціаль-

но-політичну, ідеологічну, юридичну якість, не властиву окремим її частинам. З цієї точки зору, під правовою системою пропонується розуміти єдність відповідних її компонентів (частин), які певним чином об'єднані між собою (за змістовним і формальним критеріями) і які залежно від їх природи і характеру взаємозв'язку (об'єктивного, природного або суб'єктивного, довільного) становлять відносно стабільну організацію²⁵.

Д.А. Керімов зазначає, що правова система, як і інші складні соціальні феномени, мають в своїй структурі різноякісні компоненти, різні підсистеми та багатогранні в структурному та функціональному відношенні утворення²⁶.

О.В. Поляков через поняття «правова система» розкриває категорію «дія права», що означає системне функціонування права, тобто виникнення соціально-правової комунікації²⁷.

Узагальнюючи вищевикладене, слід підкреслити, що охарактеризований вище понятійно-категорійний апарат дає право досліднику оперувати даним логічним інструментом для більш змістовного аналізу, обробки та оцінки емпіричного матеріалу.

1. Теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева., 4 –е изд., перераб., и доп. – М., 2005. – С. 141. 2. *Гойман В.И.* Действие права (Методологический анализ). – М., 1992. – С. 45–46. 3. Там само. – С. 46–48. 4. Теория права и государства. Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – С. 141. 5. *Рассолов М.М.* Проблемы теории государства и права: Учеб. пособ. для студентов вузов. – М., 2007. – С. 276–277. 6. *Онисьченко Н.М.* Проблемы розвитку національної правової системи // *Правова держава*. Вип. 19. – К., 2008. – С. 82. 7. *Философский энциклопедический словарь*. – М., 1983. – С. 572. 8. *Оль П.А.* Правовая реальность: формально-содержательный анализ: Монография / Под ред. В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. – СПб., 2005. – С. 89. 9. *Луць Л.А.* Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): Монографія. – К., 2003. – С. 58. 10. *Селиванов В.М.* Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. – К.2002. – С. 372. 11. *Рабинович П.М.* Наука філософії права: до характеристики предмета й методології // *Проблеми філософії права*. – Т. 1. – К.–Чернівці, 2003. – С. 23. 12. *Легуша С.М.* Правові відносини і правовий зв'язок: проблеми співвідношення // *Правова держава*. – Вип. 19. – К., 2008. – С. 98. 13. *Комаров С.А.* Общая теория государства и права: Учебник. – 7-е изд., – СПб., 2008. – С. 10-11. 14. *Оль П.А.* Цит. работа. – С. 689–690. 15. *Малько А.В.* Теория государства и права. Элементарный курс: учебное пособие / А.В. Малько, В.В. Нырко, К.В. Шундинов. – М., 2007. – С. 225. 16. *Малько А., Онисьченко Н.* Правове життя // *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. – К., 2003. – С. 751. 17. *Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – 3-те вид., перероб. і доп. – К., 2008. – С. 81–82. 18. *Луць Л.А.* Цит. праця. – С. 59. 19. *Оль П.А.* Цит. работа. – С. 68. 20. *Бачинин В.А., Сальников В.П.* Философия права: Краткий словарь. – СПб, 2000. – С. 256. 21. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Х.: Право*. – Т. 1: Теоретичні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – С. 42. 22. Там само. 23. *Поляков А.В.* Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. – СПб., 2004. – С. 613–614. 24. *Луць Л.А.* Цит. праця. – С. 58. 25. *Онисьченко Н.М.* *Правова система: проблеми теорії*: Монографія. – К., 2002. – С.12. 26. *Керімов Д.А.* *Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права*. – М., 2003. – С. 21. 27. *Поляков А.В.* Цит. работа. – С. 616.